

NIQMAT YHWH: vraag- of uitroepteken achter het bijbelse Godsbeeld?

H G L Peels¹

1. DE EERSTE APELDOORNSE DISSERTATIE

Graag voldoe ik aan het vriendelijke verzoek van de redactie om in een artikel een samenvatting te geven van de belangrijkste resultaten van de studie, waarop ik in mei 1992 aan de Theologische Universiteit van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland te Apeldoorn promoveerde: *De wraak van God. De betekenis van de wortel NQM en de functie van de NQM-teksten in het kader van de oudtestamentische Godsopenbaring* (Zoetermeer, 1992). Het is wellicht de vermelding waard, dat dit de eerste promotie was aan genoemde universiteit.

De dissertatie concentreert zich op het onderzoek van de wortel 𐤒 'wraak, wreken' in het Oude Testament. Na een inleidend hoofdstuk over de probleemstelling en de actualiteit van het onderwerp, het eerder verricht onderzoek en de doelstelling van de studie volgt een tweede hoofdstuk met een lexicologische en statistische verkenning. Het derde hoofdstuk registreert en analyseert het gebruik van NQM in de Umwelt van het Oude Testament (Westsemitische naamgeving, Mari-brieven, Hebreeuwse epigrafische fragmenten en Aramese documenten) en volgt de discussie tussen Mendenhall en Pitard over de interpretatie van enkele passages in de Amarna-correspondentie.

Het leeuwedeel van de studie biedt het vierde hoofdstuk met een exegese van alle NQM-teksten (59 in totaal), in zeven paragrafen, waarvan de eerste drie de NQM-teksten met een menselijk subject bespreken (wraak als uiting van kwade gezindheid; wraak als rechtshandhaving; wraak als oorlogsvoering) en de laatste vier de NQM-teksten met een goddelijk subject (Gods wraak in de profetie tegen Israël; Gods wraak in

1 Prof dr. H.G.L. Peels, Hoogleraar Oude Testament, Theologische Universiteit der Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland, Wilhelminapark 4, 7316 BT Apeldoorn, Nederland

de profetie tegen de volkeren; de roep om Gods wraak in de Psalmen en in de confessiones van Jeremia; de wraak van God in de historische literatuur). Twee excursen zijn hieraan toegevoegd: 'De bloedwraak in het Oude Testament' en 'De vloek- en wraakbede in het Oude Testament'.

Na de vastelling van de semantische waarden van de woordgroep NQM in het vijfde hoofdstuk en een overzicht van de wijze waarop in de zgn. theologieën van het Oude Testament het thema van de wraak Gods verwerkt is (het zesde hoofdstuk), volgt in het zevende hoofdstuk een omschrijving van de plaats en de functie van de wraak van God in de Godsopenbaring van het Oude Testament. De resultaten hiervan wordt geconfronteerd met de visie van P. Volz over het 'demonische' en die van K. Koch over het vergeldingsdogma in het Oude Testament. Het geheel wordt afgesloten met een kort onderzoek naar de notie van de wraak in de literatuur van Qumran, de apocriefen en pseudepigrafen en het Nieuwe Testament.

2. EEN VRAAGTEKEN ACHTER HET BIJBELSE GODSBEELD?

Het spreken over de wraak van YHWH (נִקְמַת יְהוָה) of het aanroepen van de God der wrake (אֱלֹהֵי נִקְמָה) stelt zowel de gemiddelde bijbellezer als de gevorderde theoloog voor niet geringe problemen. Hoe is het mogelijk dat God in zijn handelen, met name in het Oude Testament, frequent en vrijmoedig met een dergelijke ethisch belaste term getypeerd wordt?

Voor moderne oren heeft het wraakbegrip door de associatie met eigenmachtig, illegitiem en zelfs immoreel optreden een sterk pejoratieve zin gekregen. Het emotioneel-hartstochtelijke element overweegt; wraak wordt intuïtief verbonden met haat, wraakzucht en wreedheid. Het genieten van de zoete wraak is dan ook een zeer gekwalificeerd genoegen, getuige het Vlaamse spreekwoord 'Wraak is honing in de mond, maar vergif in 't hart'. Treffend is ook het Duitse spreekwoord 'Rache macht ein kleines Recht zu grossem Unrecht'. Het Engelse 'vengeance' duidt aan 'the most furious and unsparing revenge' (*Fund and Wagnalls Standard Dictionary*, New York 1966, p. 1077); het synoniem 'revenge' heeft vaak het karakter van een persoonlijk gericht, bitter en soms excessief

gedrag. In de Griekse mythologie behoren de wraakgodinnen (Erinyen) nota bene tot de chthonisch-demonische godheden!

De vraag kan opkomen, of de notie van de wraak Gods niet een groot vraagteken betekent achter het bijbelse Godsbeeld. De Schriften verkondigen immers God als de God, die in schepping en verlossing het goede wil, heil en gemeenschap, licht en geen duisternis (cf. 1 Joh. 1:6). Daarop zijn alle rechtvaardige daden Gods gericht. Dat zijn zijn 'gedachten', dat is zijn 'werk', zijn 'weg'. In de komst van Jezus Christus wordt ten volle openbaar, wat YHWH in de geschiedenis van Israël al volop had laten horen en zien (Hos. 1-3; Jer. 2-3; Dtn. 7): God is liefde (1 Joh. 4:16). Israël belijdt aangaande God dat Hij genadig en barmhartig is, lankmoedig en groot van goedertierenheid, berouw hebbend over het kwaad (Joël 2:13, Jona 4:2, vgl. Ex. 34:6v. en Ps. 103:8). Spoot dit wel met die andere belijdenis: 'Een naijverig God en een wreker is de HERE, een wreker is de HERE en vol van grimmigheid; een Wreker is de HERE voor zijn tegenstanders, en toornen blijft Hij tegen zijn vijanden' (Nahum 1:2)? Wat te denken van donkere passages over een zwaard Gods vol bloed (Jes. 34:6) en een gewaad Gods dat bezoedeld is met het bloed van de door Hem vertrapte volken (Jes. 63:3)? Hoe is de notie van de wraak in te passen in het bijbelse Godsbeeld?

3. AFWIJZING VAN DE GOD DER WRAKE

Het is een bekende zaak, dat al vroeg in de kerkgeschiedenis juist op dit punt problemen rezen. Marcion stelde de rechtvaardige maar wraakzuchtige, toornige en oorlogszuchtige God van het Oude Testament als een inferieure Scheppergod tegenover de Verlossergod van het Nieuwe Testament, die een God van liefde, goedheid en barmhartigheid is. De God van de schepping is niet dezelfde als de God van de verlossing. 'Deus Marcionis nec irasci novit nec ulcisci' (Tertullianus). Werd Marcion door de kerk als ketter aangemerkt, Marcions denkbeelden lieten zich niet zo direct excommuniceren en werken tot op heden langs verschillende wegen door.

Daarbij hoeft niet alleen gedacht te worden aan figuren als Friedrich Delitzsch, die zijn beruchte *Babel und Bibel II* (Stuttgart, 1903) inzet en toonzet met de 'wraaktekst' Jes. 63:1-6, of aan Emanuel Hirsch die in *Das*

Alte Testament und die Predigt des Evangeliums (Tübingen, 1936) verklaart dat juist het verschrikkelijke thema van de wraak hem de ogen geopend heeft voor de kloof tussen het Oude Testament en de evangelische boodschap van het Nieuwe Testament. De doorwerking van marcionistisch gedachtengoed is zeker niet alleen beperkt tot de producten van geleerden met zulke extreme visies. Voor veler besef draagt de notie van Gods wraak niet weinig bij aan het gevoel van een zekere antithese tussen Oude en Nieuwe Testament. Kan de God der wrake dezelfde zijn als de Vader van onze Here Jezus Christus?

Nu behoeft de problematiek van de wraak Gods niet onnodig belast te worden met een veronderstelde kloof tussen het Godsbeeld van het Oude Testament en dat van het Nieuwe Testament. Duidelijke verschillen ten spijt, spreekt ook het Nieuwe Testament ontegenzeggelijk over de wraak van God (bijv. Rom. 12:19; 1 Thess. 4:6; 2 Thess. 1:8; Hebr. 10:30; Openb. 6:10 en 19:2) en verkondigt het Oude Testamen tot en met in de gerichtsprofetie de God van liefde. De vraag naar de plaats en functie van de wraak Gods moet daarom allereerst door de oudtestamenticus beantwoord worden. Op dit punt wordt men echter door de literatuur teleurgesteld.

Nog steeds actueel is de opmerking van Dietrich: 'Die alttestamentliche Wissenschaft ist denn auch dem heiklen Problem bisher recht sorgsam aus dem Weg gegangen' (1976, 450). Tot voor kort was over dit onderwerp geen monografie van grotere omvang voorhanden; vermeldenswaard zijn slechts de korte studies van Swartzback (1955), Mendenhall (1973), Dietrich (1976) en Pitard (1982). Uit zeer recente tijd is de belangrijke dissertatie van Schuman, die in november 1993 promoveerde. In de zgn. theologieën van het Oude Testament wordt de notie van de wraak van God genegeerd of gemarginaliseerd. Het artikel over פַּד 'wraak' in THAT (G. Sauer) is te kort, terwijl dat in TWAT (E. Lipinski) ten onrechte grotendeels over de bloedwraak handelt.² Onbewuste afweermechanismen hebben er blijkbaar voor gezorgd, dat de bepaald niet populaire notie van Gods wraak tot nu toe in het theologisch onderzoek feitelijk werd uitgerangeerd.

2 Nergens in het O.T. duidt de bloedwraak aan; juist in situaties waarin de bloedwraak niet kan functioneren, wordt deze wortel gebruikt (Gen. 4:15; Ex. 21:20v.; Spr. 6:34).

4. DE PLAATS VAN HET WRAAKTHEMA

De veronachtzaming van de notie van de wraak Gods door de discipline van de oudtestamentische theologie wordt gelogenstraft door de exegese van de relevante tekstgedeelten, die aantoont dat de wraak van God in het Oude Testament zowel in literair als in theologisch opzicht een niet te verwaarlozen rol speelt. De prediking van de wraak van God krijgt in het Oude Testament op tal van plaatsen een beheersende positie, aan het begin en/of het slot van grotere teksteenheden, in de verbinding tussen capita en op keerpunten in bijbelboeken. Te wijzen is op het volgende:

1. Het belang van het wraakthema blijkt al direct aan het begin van het Oude Testament uit de manier waarop in de geschiedenis van Kaïn en Abel de twee delen van het verhaal door middel van het begrip נָקָם verbonden worden. Gods wraak betekent goddelijke rechtsbescherming in een gevallen wereld; Lamechs wraak betekent het dieptepunt van de menselijke zelfhandhaving (Gen. 4: 15, 24).
2. De notie van de wraak van God speelt in het slotgedeelte van het lied van Mozes (Dtn. 32: 35, 41, 43), dat niet ten onrechte een compendium van de profetische theologie wordt genoemd, een kardinale rol. De toekomst van de geschiedenis van God en zijn volk wordt hier in het perspectief van Gods wraak gezet. Door Gods wrekend ingrijpen wordt zijn volk voor de ondergang behoed, wordt zijn land verzoend en zal de wereld juichen. Zonder de wraak Gods is er geen toekomst - zo luidt de impliciete prediking van dit lied, dat als verbondsgetuige de geschiedenis van Israël begeleidt.
3. Opvallend is voorts dat נָקָם frequent gebruikt wordt in de periode van de verovering van en de consolidatie in Kanaän, ter markering van beslissende momenten in de YHWH-oorlog: Num. 31: 2v.; Joz. 10:13; Ri. 11:36, 15:7, 16:28; 1 Sam. 14:24, 18:25; 2 Sam. 22:48, cf. Ester 8:13.
4. Bij Jesaja krijgt de prediking van de wraak Gods een plaats in gedeelten die in zekere zin sleutelposities in het boek innemen. *Ten eerste* in het inleidende hoofdstuk Jes. 1 (vs. 24), dat een samen-vattend-programmatisch karakter heeft. Dat betekent dat de Jesajaan-

se prediking mede tegen de achtergrond van de verbondswraak van God gelezen en verstaan dient te worden.

Ten tweede komt de wraak Gods ter sprake in de 'kleine apocalyps' aan het eind van Proto-Jesaja als het scharnier tussen de oordeelsprediking van Jes. 34 en de heilsboodschap van Jes. 35: Gods richtend en verlossend komen staat in het teken van de wraak (resp. 34:8 en 35:4).

Ten derde brengt de wraak van God over Babel in Jes. 47:3 een hoogtepunt in de profetie van Deutero-Jesaja: Na de wraak over Babel staat niets de terugkeer naar Sion meer in de weg.

Ten vierde heeft de wraakthematiek in Trito-Jesaja een centrale positie gekregen en bepaalt zowel structureel als inhoudelijk-theologisch de prediking aangaande Sions nieuwe toekomst in Jes. 59-63 (59:17, 61:2, 63:4).

5. Ook bij Jeremia is de wraaknotie niet van ondergeschikt belang.

Ten eerste kan bij hem de hele gerichtsprediking op de noemer van de wraak Gods worden gebracht, zie het drievoudige refrein in Jer. 5:9, 29 en 9:8 (MT). Dit refrein vindt als het ware een echo in de drievoudige roep om Gods wraak in de confessiones (Jer. 11:20, 15:15, 20:12).

Ten tweede vormt de boodschap van de wraak van God de inclusio van de bundel profetieën waarmee het boek Jeremia afsluit (Jer. 46-51; resp. 46:10 en 50:15, 28, 51:6, 11, 36). Deze inclusio accentueert in de prediking aan de volkeren de majesteit van God, die als soeverein Heer de grootmachten van de wereld (Egypte, Babel) ter verantwoording roept.

6. Midden in het boek Ezechiël markeert het wraakthema 'Ende und Wende' tegelijk. Met de afsluiting van het eerste deel van Ezechiël klinkt de onverbiddelijke boodschap van het einde van Gods geduld met Israël: zijn wraak komt (Ez. 24:8). Het is stellig niet toevallig, dat in de compositie van het boek direct hierna en hiernaast, aan het begin van het tweede deel van Ezechiël (Ez. 25:12-16), een sterk geconcentreerde prediking van Gods wraak wordt gebracht aan de volkeren die zich aan Juda vergrepen: Het einde van Gods geduld met Israël valt nog niet samen met het einde van Gods genade voor Israël.
7. In het boek Micha is slechts eenmaal, maar dan wel op een belangrijke

- plaats, van Gods wraak sprake. De wraak over de ongehoorzame volkeren in Mi. 5:14 vormt het culminatiepunt en de keerzijde van de heilsprofetieën van h. 4-5. Deze boodschap aangaande Gods wraak is tegelijk de afsluiting van het eerste deel van het boek Micha, in correspondentie met het openingswoord aan de volkeren in Mi. 1:2.
8. Het boek Nahum kan in zijn geheel worden gekarakteriseerd als een theologie van de wraak Gods, die beheerst wordt door de inzet, de 'psalm' waarin de profeet de belijdenis van God-die-Wreker-is drievoudig uitbazuint (1:2v.).
 9. In het boek der Psalmen wordt Gods wrekend handelen eerbiedig beleden (Ps. 99:8) en vestigt men zijn hoop op de God der wrake (Ps. 58:11, 79:10, 94:1). Sprekend is tenslotte de plaats die de toekomstige wraak in de apotheose van het boek der Psalmen krijgt, in Ps. 149:7.

Bij Mozes, de profeten en de Psalmen vormt de wraak Gods over de volkeren een onmisbaar element van de hoop die zich richt op het eschaton. Met name bij de grote profeten en - historisch gezien - rondom de babylonische ballingschap vindt de verkondiging van de God der wrake geconcentreerd plaats. Juist tijdens deze donkerste periode van Israëls geschiedenis werd de profetie van de wrake Gods voor het volk in ultimis een lichtpunt en bron van hoop. Toch is de wraak Gods niet een specifiek tijdgebonden theologoumenon. Op grond van tekstgedeelten als Dtn. 32; Joz. 10:13; Ri. 11:36; Jes. 1:24; Micha 5:14; Nahum 1:2vv. e.a. is het vermoeden zeker gerechtvaardigd, dat de notie van de wraak Gods diepe wortels heeft in het belijden van Israël van oudsher en in het geheel van de oudtestamentische Godsopenbaring. YHWH is voor Israël altijd óók 'God der wrake' geweest.

5. SEMANTISCHE WAARDEN VAN נָקָם

Het frappeert, dat nergens in het Oude Testament en evenmin in het Nieuwe Testament ook maar enig spoor te vinden is van aanstoot aan de openbaring van de God der wrake. Integendeel. In uiterste situaties roept men tot de God der wrake, vestigt men zijn laatste hoop op Gods wraak; over zijn wraak kan men zich eindeloos jubelend verheugen. Niet de realisering, maar het uitblijven van de wraak van God brengt psalmisten

en profeten soms in een crisis (cf. Jer. 15:15 en de roep 'hoe lang nog?'). Deze dingen vormen voor de moderne mens - niet onbegrijpelijk - een skandalon.

Een eerste aanzet tot beter begrip wordt gegeven door een semantisch onderzoek van de wortel נקם 'wraak'. Wat hoorden de oudtestamentische schrijvers in de woorden אֱלֹהֵי נִקְמָתוֹ 'God der wrake' (Ps. 94:1)? Welke betekenis- en gevoelswaarden kenden zij het woord 'wraak' toe? Het buitenbijbelse gebruik van de woordgroep נקם toont aan, dat deze tot het Westsemitische idioom behorende wortel niet met illegitiem of immoreel handelen, maar juist met rechtshandhaving en rechtsherstel geassocieerd dient te worden. De exegese van de NQM-teksten in het Oude Testament bevestigt dit beeld. Over het algemeen kan נקם geparafraseerd worden als straffende, rechtvaardige vergelding. Ten opzichte van de andere termen die te zamen het woordveld voor de vergeldingsgedachte vormen, ligt het eigene van de wortel נקם in de sterke associatie met de notie van het recht. Zie bijv. Gen. 4:15; Ex. 21:20v.; Spr. 6:34; Ri. 11:36 in het verlengde van Ri. 11:27; de parallelle woorden in 1 Sam. 24:13, 16; de sequentie van Ps. 58:11 en 12; de identificatie van de God der wrake uit Ps. 94:1 met de Rechter der aarde in Ps. 94:2, etc.

Het voorgaande betekent niet, dat NQM uitsluitend als een specifiek juridische term getypeerd kan worden. De woordgroep heeft een veel bredere toepassing. Te onderscheiden zijn

a. de juridische wraak:

נקם als vergelding die de uitkomst van een rechtszaak aangeeft. In de context van de נקם-tekst of in combinatie met נקם staan woorden als שפט, ריך, ריב. Het accent ligt op de rechtshandhaving; de metafoer van de rechtszaak is soms expliciet aanwezig.

b. de retributieve wraak:

נקם als vergelding die in meer algemene zin de rechtvaardige bestraffing van de zondaar of vijand brengt. In de context van de נקם-tekst of in combinatie met נקם staan synoniemen als נקד, יכה, נטל, נטל, יכה, נקד; antoniemen zijn bijv. נטה en נשא. Betekenisverwant zijn woordcombinaties met נקם, bijv. נקם ושלום of נקם ושלום. Het accent ligt op de afstraffing van geweld, onrecht of rebellie.

c. de bevrijdende wraak:

קָנַן als vergelding die de verdrukte de bevrijding brengt. In de context van de קָנַן-tekst of in combinatie met קָנַן staan woorden als צָדָקָה, יֵשׁוּעַ, פְּלִיטָה, נִיאַל, verder bijv. רִצּוֹן, רִנָּן, שִׂמְחָה. Het accent ligt op de verlossing uit de nood en het rechtsherstel.

d. de emotionele wraak:

קָנַן als vergelding die genoegdoening brengt. In de context van de קָנַן-tekst of in combinatie met קָנַן worden termen uit het woordveld 'toorn' gebruikt: אֵי, נִמְרָה, רִמְיָה, verder bijv. קָפָה of גָּחַם. Het accent ligt op de emotionaliteit, waarmee de vergelding wordt geoefend.

e. de rancuneuze wraak:

קָנַן als vergeldingsdrang die de bevrediging van rancunes zoekt. In de context van de קָנַן-tekst of in combinatie met קָנַן worden termen uit het woordveld 'vijand' gebruikt, zoals אֵיבֹב of צָדֵד, verder נִמְרָה en שִׂנְאָה. Antoniem is bijv. אֲהָבָה. Het accent ligt op de vijandige attitude.

6. G.E. MENDENHALL

De meest invloedrijke visie op de wraak van God in het Oude Testament tot nu toe is die van Mendenhall. Hij ziet de wraak als 'the extralegal executive action by the sovereign' (1973: 76v.) en is van mening dat קָנַן als specifieke verbonds- of verdragsterm het tweezijdige semantische beeld van het Latijnse vindicatio heeft: enerzijds 'redding', 'bevrijding', 'verdediging' (defensive vindication) en anderzijds 'herstel', 'genoegdoening', 'straf' (punitive vindication). Deze visie is om tweeërlei redenen af te wijzen.

Ten eerste steunt Mendenhalls visie op een foutieve filologische basis, nl. dat uit de Amarna-literatuur zou blijken dat NQM dit spectrum van betekenissen variërend van 'defensive vindication' tot 'punitive vindication' toegekend kan worden. Terecht heeft Pitard er echter op gewezen, dat in de Amarna-literatuur niet het verbum *naqamu* maar het verbum *ek_mu* gebruikt wordt. Ten tweede maakt de exegese van de NQM-teksten duidelijk dat de vocabel קָנַן weliswaar in veel gevallen in het kader van Gods verbond met zijn volk gehanteerd wordt, maar niet kan worden opgevat als een 'verbondsterm', die een uit de verbondsbepalingen

voortvloeiende specifieke (eventueel verlossende) strafactie van de suzerein aanduidt. Gods wraak is niet alleen gericht op hen die het verbond breken of bedreigen, maar op allen die op welke wijze dan ook Gods soevereine heerschappij verachten.

7. WRAAK ALS PREROGATIEF VAN GOD

Met het voorgaande hangt ten nauwste samen, dat in het grootste gedeelte (\pm 85%) van de 𐤃𐤐 -teksten God het subject is, hetzij direct, hetzij in afgeleide zin (via de richter, de vorst, het gerecht). Aan de wortel 𐤃𐤐 is steeds de gedachte van legitimiteit en bevoegde autoriteit eigen. Zodra deze context ontbreekt, krijgt 𐤃𐤐 een pejoratief-emotionele betekenis, die de moderne gevoelswaarde van het woord ('wraakzucht') benadert.³ De wraak komt Gode toe (cf. Dtn.32:35) en de door Hem gebruikte instrumenten, en mag niet misbruikt worden in de particuliere sfeer (cf. Lev. 19:18). De toepassing van de 'legitieme' menselijke wraak ligt op het terrein van het recht (bijv. Ex. 21:20v.) en van de oorlog (bijv. Joz.10:13). Bij dit laatste is te bedenken, dat in het oude Midden-Oosten de oorlog vaak met behulp van juridische metaforiek beschreven werd en beschouwd kon worden als een 'rechtszaak', waarin de godheid vonnis velt (nota bene Ri. 11:36 na 11:27!).

8. OMSCHRIJVING VAN DE WRAAK VAN GOD

Met name in de profetie is sprake van de God der wrake: Hij, die straffend optreedt tegen zijn eigen volk⁴ of tegen de volkeren.⁵ Daarnaast wordt in de Psalmen en de confessiones van Jeremia om zijn wraak geroepen⁶ en wordt op enkele plaatsen, vooral in de historisch-narratieve literatuur, van zijn wraak gewag gemaakt.⁷ De exegese van de betrokken teksten laat

3 Dit betreft dan altijd tekstgedeelten waarin 𐤃𐤐 een menselijk subject heeft: Lev. 19:18; Ps. 8:3, 44:17; Klaagl. 3:60; Jer. 20:10; Ez. 25:12,15.

4 Lev. 26:25; Jes. 1:24, 59:17; Jer.5:9, 29, 9:8 (MT), Ez. 24:8.

5 Dtn. 32:35,41,43; Jes. 34:8, 35:4, 47:3, 61:2, 63:4; Jer.46:10, 50:15, 28, 51:6, 11, 36; Ez. 25:14, 17; Mi. 5:14; Nahum 1:2.

6 Ps. 58:11, 79:10, 94:1, 149:7; Jer.11:20, 15:15, 20:12; cf. 1 Sam. 24:13.

7 Num. 31:2v; Ri. 11:36; 2 Sam. 22:48 (= Ps.18:48); 2 Kon. 9:7; cf. Ps. 99:8.

zien dat Gods wraak, evenals de menselijke wraak, meestal in het kader van het recht en van de strijd staat. Frequent worden in de context van de $\text{D}^{\text{P}}1$ -teksten met goddelijk subject de twee metaforen van God als Rechter en God als Strijder gebruikt. Beide zijn manifestaties of functies van Gods koningschap, opgevat als zijn soevereine, majestueuze heerschappij in de schepping en geschiedenis. Hiermee is een van de belangrijkste noties van het Oude Testament aan de orde gesteld: God is Koning. Mettinger hanteert met het oog op de reikwijdte van deze notie de treffende typering 'root metaphor'.⁸ Het koningschap Gods ligt ten grondslag aan een complex van beelden en voorstellingen.

God is de Koning die in majesteit regeert en die alle hulde waard is. De Koning is de Rechter die wetten geeft, recht spreekt en een vonnis velt. De Koning is de Strijder die de wapens opneemt om zijn volk te bevrijden. Koning, Rechter en Strijder zijn één. De kinderen Sions juichen over hun Koning, wanneer zij het door de Rechter beschreven vonnis in het gevolg van de Strijder wrekend zullen voltrekken (Ps. 149, resp. vss. 2, 9 en 7v.). De wraak van God kan alleen dan juist verstaan worden, wanneer dit thema geplaatst wordt in het eigen oudtestamentische kader van Gods handelen als Koning, Rechter en Strijder. Zo kan de *wraak van God* samenvattend omschreven worden als *de straffende vergelding van God die in koninklijke soevereiniteit - trouw aan zijn verbond - richtend en strijdend opkomt voor de eer van zijn naam, waakt over de handhaving van zijn recht en werkt aan de verlossing van zijn volk*.

8 T.N.D. Mettinger, *In Search of God. The meaning and message of the Everlasting Names* (vertaling van *Gudsbeteckningar och gudsbild i Gamla Testamentet*, Örebro 1987), Philadelphia 1988, expliciteert deze term aldus: 'A metaphor that serves as a basic analogy or model (...). A root metaphor feeds a whole family of extended metaphors; it comprises the genetic code for a broad complex of ideas. In other words, the Lord as "King" is a metaphor that generates other, related metaphors; it supports an entire tree and its attendant ramifications' (p. 92). Zie over de hiërarchie van gerelateerde metaforen ook M.C.A. Korpel, *A Rift in the Clouds. Ugaritic and Hebrew Descriptions of the Divine*, Münster 1990, 48 e.v.

9. DE WRAAK VAN DE KONING

Gods wraak is koninklijke wraak, geen kwade luim, tyrannieke willekeur of eruptie van rancunes. Als Hij wraak oefent, doet Hij dat als de hoogste autoriteit die strafgerichten uitvoert. De wraak van God is een actie van God-als-Koning in de realisering van zijn soevereine heerschappij. Deze actie richt zich tegen hen, die Gods majesteit schenden door de aantasting van zijn eer, zijn recht of zijn volk.

Gods majesteit wordt geschonden door de verbondsbreuk van zijn volk, waardoor zijn naam ontheiligd en zijn rechtsclaim op Israël geschonden wordt. Dan kan de Koning, die een vergevend en een wrekend Verbondsgod is (Ps. 99:8), een zwaard zenden dat wraak neemt voor het verbond (Lev.26:25). Zijn majesteit wordt geschonden door de volkeren die een godvergeten greep naar de wereldmacht, ja naar de allerhoogste macht doen (Egypte in Jer. 46; Assyrië in Nahum; Babel in Jes. 47 en Jer. 50-51). Dan roept Gods wraak aan hun hybris een halt toe. Gods majesteit staat op het spel wanneer de goddelozen of de volken zijn verbondsvolk ten dode toe bedreigen (Jes. 59:16vv.; Ez. 25:12-17), verleiden (Num. 31 na Num. 25) en zijn knechten doden (2 Kon. 9:7; Ps. 58, 79). Dan stuit zijn wraak de bozen en bevrijdt de zijnen. Eens komt de dag, dat Gods gunstgenoten in de luister van zijn koningschap zullen delen; dan zal door de wraak Gods het recht voltrokken worden en zullen de ootmoedigen de kroon des heils ontvangen (Ps. 149).

10. DE WRAAK VAN DE RECHTER

De Koning is ook Rechter. Terminologisch en inhoudelijk is er op vele plaatsen een duidelijke verbinding van Gods wraak met zijn rechterlijke optreden.⁹ De wraak van God is exponent van het recht van God. Zijn wraak heeft niets illegitiems, maar brengt juist het straffend oordeel van de koninklijke Rechter, die in actie komt om de schending van zijn recht te wreken en de verdrukten te redden.

De wraak van de Rechter-Koning is de laatste hoop van de ellendigen

⁹ Zie de combinatie van נקם met אָשׁוּ, דָּן, רִיב en יָחַד in tekstgedeelten als Ri. 11; 1 Sam. 24; Ps. 58, 94; Jer. 11; Ez. 25 etc.

en de vromen, die van aardse rechters niets meer te verwachten hebben. Als Hij niet wreekt, is er geen recht meer op aarde (Ps. 58; 94). De wraak van God, die hart en nieren toetst, beslist de rechtszaak van de zijnen (David in 1 Sam. 24:13,16; Jeremia in Jer. 11:20, 20:12) en vormt zelfs voor de broedermoordenaar nog een rechterlijke bescherming (Gen. 4:15). Op de wraak van de Rechter-Koning hoopt het volk Israël. Gods richtend oordeel in de controversen tussen Israël en Ammon verschaft Jifta volkomen wraak (Ri. 11:36). Wanneer God het bloed van zijn knechten wreekt aan de vijandige volkeren (Dtn. 32:43; Ps. 79:10), doet Hij verlossend recht aan Israël (Dtn. 32:35v.). Zijn wraak staat in het kader van Sions rechtsgeding (Jes. 34-35; Jer. 50-51; Ez. 25). De eschatologische eind-wraak is niets anders dan de uitvoering van een beschreven rechtvonnis (Ps. 149:7-9).

De wraak van de Rechter-Koning kan zich ook tegen het volk Israël zelf keren, met name als het recht der armen verkracht wordt. Hij zorgt ervoor dat het onrecht niet bedekt kan worden (Ez. 24:8). De hele geschiedenis door betoont Hij zich de Koning-Rechter, die vergevend en wrekend met zijn volk omgaat (Ps. 99:8).

11. DE WRAAK VAN DE STRIJDER

De Koning is ook Strijder. Niet alleen komt de wraak van God meermalen in het kader van de oorlogvoering ter sprake, maar ook wordt deze wraak zelf vaak met behulp van militaire terminologie getekend als een krijgssactie van God. In de strijd handhaaft God als Koning zijn rechten, straft Hij hemeltergende hoogmoed af, maakt Hij ruimte voor de zijnen en beschermt Hij zijn volk. De wraak van God heeft zo een plaats in de worsteling van het koninkrijk Gods met alle anti-machten.

YHWH staat als Krijgsheld de zijnen persoonlijk terzijde (Jer. 20:11; Ps. 18). YHWH der legerscharen, de Machtige Israëls (Jes. 1:24) treedt tegen zijn eigen volk als een wrekend Strijder op wanneer Israël de Heilige Israëls permanent versmaadt (Jes. 1:4) en zich aldus schaart in de rijen van Gods vijanden. Dan trekt Hij de goddelijke wapenrusting aan (Jes. 59:16vv.).

Meestal echter is sprake van Gods 'oorlogswraak' tegen de volkeren. De zegevierende Krijgsheld die na de dag der wrake uit Edom komt, is

YHWH (Jes. 63:1-6). Het leger van Egypte wordt op de dag van YHWH der legerscharen, de dag van de wraak op zijn tegenstanders, vernietigend verslagen (Jer. 46:10). Uit de mond van de goddelijke Veldheer klinken in Jer. 50-51 de commando's aan het leger dat de wraak Gods aan het trotse Babel zal voltrekken (Jer. 50:15). Nahum schildert de wraak Gods over zijn vijanden met de kleuren van Gods majesteit over de natuur en zinspeelt op de oer-chaosstrijd. De eindwraak zal gerealiseerd worden in een strijd tegen de volkeren, die niet willen delen in het halleluja van de ganse schepping aan het adres van YHWH (Ps. 149).

12. DE WRAAK EEN INTEGREREND ONDERDEEL VAN DE GODSOPENBARING

Het voorgaande samenvattend, kan gezegd worden dat de God der wrake een levende, bewogen, handelende God is. Hij accepteert niet dat de bozen triomferen; Hij laat zijn knechten, zijn volk, zijn wereld niet voorgoed door het kwade ondergaan. Zijn wraak betekent dat de beul niet tot in de eeuwigheid een voorsprong op het slachtoffer heeft. In het kader van zijn verbond met Israël en van zijn heerschappij over de schepping kan Hij wraak oefenen, omdat Hij de Heilige is. Hij laat niet met zich spotten en sollen. Daarbij staat zijn gerechtigheid op het spel. In de betoning van Gods צְרִיפָה ter verlossing van de zijnen is de straffende vergelding over de vijand die hen benauwt, geïmpliceerd. Zo functioneert ook de wraak van God meermalen min of meer expliciet als het strafinstrument van Gods gerechtigheid. De יוֹם נִקְמָה, de dag van de wrake Gods, is dan ook niet te vergelijken met Bijltjesdag (de dag na de bevrijding in 1945, toen de Nederlandse bevolking het recht in eigen hand nam en zijn wraaklust koelde op alle voormalige Duits-vriendelijke elementen), maar met D-day (de dag waarop de geallieerden landden bij Normandië): Deze wraak forceert het heil van het koninkrijk Gods en brengt door de bestraffing van de onderdrukkers de verdrukten bevrijding. De wraak van God is de garantie van de gerechtigheid in een wereld vol onrecht, de troost bij uitstek voor de talloze beroofden en bedrogenen van onze geschiedenis.

13. GODS WRAAK EN GODS LIEFDE

In tegenstelling tot het moderne spraakgebruik vormen wraak en liefde in het Oude Testament geen contradictoir paar. Enerzijds heeft Gods wraak, zoals het onderzoek aantoonde, niets gemeen met onberekenbare, wrede of haatdragende vernietigingsdrang. Anderzijds gaat de liefde van God niet op in goedge affecties, maar kan zich uiten als toorn en naijver; Gods liefde is zijn dynamische, heilige liefde. Welke plaats heeft de wraak in het door Gods heilswil gedragen handelen met mens en wereld?

De wraak van God is exponent van zijn soevereine heerschappij over Israël en de volkeren. Een goed koning, die ook rechter en krijgsheer is, kenmerkt zich ten overstaan van zijn volk enerzijds door liefde en trouw, hulp en bijstand (Spr. 20:28, 31:5vv.) en anderzijds door een streng oordeel over boosdoeners (Spr. 20:26, 25:5; Ps. 101). Het zou van weinig liefde voor zijn volk getuigen als de vorst zich het lot van zijn onderdanen niet zou aantrekken en de vijand maar zou laten tekeergaan. Zo heeft ook de hemelse Vorst zich midden in de realiteit van een bestaan waarin zonde en onrecht zich breed maken, geopenbaard als een God van barmhartigheid, genade, trouw en vergeving én als een God die de schuldige niet onschuldig houdt en ongerechtigheid straft (Ex. 34:6v.). Deze tweezijdige betrekking tot de mens is door het gehele Oude Testament heen manifest. YHWH is een God van zegen *en* vloek, liefde *en* toorn, genade *en* wraak. Ook in de wraakteksten komt dit uit.¹⁰

10 In een terugblik op de geschiedenis wordt de God van het verband beleden als een God van vergeving én wraak (Ps. 99:8). Gods wraak over Sion en verlossing van Sion gaan samen (Jes. 1). Gods wraak als uitkomst van de rechtszaak van David (1 Sam. 24) en Jeremia (Jer. 11, 20) betekent de rechtvaardiging en verlossing van de appellanten. Pleitend op Gods verbondstrouw roepen psalmisten om de God der wrake, die hun burcht en toevlucht is (Ps. 94). Gods wraak over de vijanden van zijn volk hangt meestal direct samen met zijn verlossende liefde voor en ontferming over Israël. Dit wordt in Dtn. 32:35v. expressis verbis bezongen en in het tweeluik Jes. 34-35 breed uitgemeten. Ook de wraak over Babel in Jes. 47 en Jer. 50-51 heeft als keerzijde de verlossing van Sion en de volkeren. Nog sterker wordt dit in Jes. 59-63 aangegeven, waar God in zijn komen als Verlosser voor Sion en als treder van de wijnpers voor Edom gehuld is in één wapenrusting, die uit tweërde elementen bestaat (heil en wraak). Niet anders ligt het in de psalm van Nah. 1, waar YHWH beleden wordt in zijn wraak, naijver en toorn enerzijds en in zijn lankmoedigheid en goedheid anderzijds.

In het Oude Testament zijn Gods wraak en Gods liefde geen botsende, onverzoenlijke voorstellingen. Het is echter evenmin mogelijk de samenhang tussen deze twee 'reeksen' in een gesloten theologisch denkkader te brengen. De prediking aangaande de levende God onttrekt zich uiteindelijk steeds weer aan een logische systematisering. Tussen Gods wraak en liefde is geen tegenstelling, maar soms wel spanning.¹¹ Tussen wraak en liefde is geen evenwicht; het overwicht van Gods trouwe liefde is in het gehele Oude Testament evident.¹² Toorn en wraak zijn variabelen, de liefde is een constante in Gods relatie met de mens. Gods geduld en lankmoedigheid jegens de goddeloze zijn soms zo groot, dat de profeet (Jer. 15:15) en de psalmist (Ps. 58, 79) welhaast tot wanhoop gebracht worden: Wanneer grijpt God toch eindelijk wrekend in, hoelang nog? Dezelfde spanning ligt achter Nah. 1:3. Pas als Israël aan zijn einde is, komt God in wrake (Dtn. 32:20, 29, 36). God wreekt zich niet van harte, maar eerst als het niet anders meer kan (Jer. 5, 9).

14. EEN UITROEPTEKEN ACHTER HET BIJBELSE GODSBEELD

Dat Gods wraak in dienst van het heil staat, blijkt nog het meest uit het verlangen naar en de vreugde over deze wraak, waarin overigens geen spoor van leedvermaak is aan te wijzen. De volkerenwereld jubelt over de wraak Gods, die verzoening brengt (Dtn. 32:43). De wraak effent de weg naar de eeuwige blijdschap in Sion (Jes. 34-35) en is mede inhoud van de blijde boodschap (Jes. 61). De theologie van de wraak Gods in Nahum is een theologie van de hoop en loopt uit op de mondiale vreugde. De wraak van God brengt troost, verlichting en uitzicht (Ps. 58, 79, 94) en neemt de laatste hindernissen voor de eeuwige lofzang van alle creatuur weg (Ps. 149).

11 Het meest pregnant komt dit uit in de omkering (יָפַי) van Gods hart in Hos. 11:8.

12 Hij heeft behagen (יָפַי) in het doen van goedertierenheid, recht en gerechtigheid op aarde (Jer. 9:23 MT) en geen behagen in de dood van de goddeloze (Ez. 33:11). Een ogenblik van zijn toorn komt niet in mindering op zijn eeuwige liefde (Ps. 30:6; Jes. 54:7v.). Cf. Jes. 12:1, 57:16; Jer. 3:5; Mi. 7:18; Ps. 103:8v. en het paradoxale 'Gedenk in de toorn aan ontfermen' (Hab. 3:2). Het O.T. spreekt wel over Gods 'euwige' goedheid maar niet over Gods 'euwige' toorn (cf. echter Jer. 17:4 en Mal. 1:4).

Dit thema van de wraak Gods vertoont globaal gezien door het gehele Oude Testament heen een inhoudelijk consistentie. Sommigen zien in het Oude Testament een proces, waarin de voltrekking van de wraak hoe langer hoe meer aan de mens wordt ontnomen en aan God zelf wordt toegeschreven. Ten onrechte. De relatie tussen menselijke en goddelijke wraak is niet van dien aard, dat een historische differentiëring zinvol is.

Dezelfde lijnen treffen we aan in het Nieuwe Testament. Wat het Nieuwe Testament inzake het onderscheid tussen menselijke en goddelijke wraak,¹³ het kader waarin deze wraak functioneert en het gebed om en de lofprijzing over Gods wraak verkondigt, ligt op één lijn met het wraakthema in het Oude Testament.

De God der wrake en de God der liefde: Zij zijn één en dezelfde God. Wie wraak, gericht en toorn uit de Godsopenbaring elimineert, houdt een bloedeloos Godsbeeld over, een God die buiten de werkelijkheid staat. De prediking van de God der wrake zet geen vraagteken achter het bijbelse Godsbeeld, maar een uitroepteken: Hij is de Heer die in recht en genade zijn rijk doet komen.

13 In Rom. 12-13 wordt over drieërlei wraak gesproken: de particuliere wraak (12:19a), de wraak van God (12:19b) en de wraak van de bevoegde overheid (13:4). De gelovigen worden door de apostel vermaand af te zien van eigen wraak, te wachten op Gods wraak en zich te onderwerpen aan de overheid, die als toornige wreker in dienst van God optreedt. Deze passage zou men kunnen beschouwen als een resumé van wat het O.T. over de goddelijke en de menselijke wraak in hun onderlinge relatie te zeggen heeft.

BIBLIOGRAFIE

DIETRICH W

1976. Rache. Erwägungen zu einem alttestamentlichen Thema. *Evangelische Theologie* 36:450-472.

DOSSIN G

1939. NQMD et NIQME-AD. *Syria* 20:169-176.

LIPINSKI E

1968. *La royauté de Yahwé dans la poésie et le culte de l'ancien Israël*. Brussel.

MCKEATING H

1963. Vengeance is Mine. A study of the pursuit of vengeance in the Old Testament. *The Expository Times* 74:239-245.

MCKENZIE JL

1960. Vengeance is Mine. *Scripture* 12:33-39.

MENDENHALL GE

1948. God of vengeance, shine forth! *The Wittenberg Bulletin* 45:37-42.

MENDENHALL GE

1973. The 'vengeance' of Yahweh. In: *The tenth generation. The origins of biblical tradition*. Baltimore / London. 69-104.

MERZ E

1916. *Die Blutrache bei den Israeliten (BZAW 20)*. Leipzig.

METTINGER TND

1988. *In Search of God. The Meaning and Message of the Everlasting Names*. Philadelphia.

MUSVOSVI JN

1987. *The Concept of Vengeance in the Book of Revelation in its Old Testament and Near Eastern Context*. Diss. Andrews University.

PEELS HGL

1992. *De wraak van God. De betekenis van de wortel NQM en de functie van de NQM-teksten in het kader van de oudtestamentische Godsopenbaring*. Zoetermeer: Boekencentrum.

PITARD WT

1982. Amarna *ekemu* and Hebrew *naqam*. *Maarav* 3:5-25.

SCHUMAN NA

1993. *Gelijk om gelijk. Verslag en balans van een discussie over goddelijke vergelding in het Oude Testament.* Amsterdam: VU-uitgeverij.

SCHWARTZBACK RH

1952. A biblical study of the word 'vengeance'. *Interpretation* 6:451-457.